

СІМ'Я В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ТА ЙІ САМОВИЗНАЧЕННЯ

Шаповал І.Г.

Національний авіаційний університет

Сім'я в останні роки перебуває в стані трансформації котре призвело до виникнення гострих протиріч між впорядкованою, традиційно властивою міжособистісним відносинам у родині, і тим ритмом життя, яке визначає діяльність людини поза сім'єю. На сім'ю в даний момент історичного розвитку покладаються великі надії в плані процесів, що виникають у людини з навколишнім світом, а як наслідок це призводить до того, що сім'я перестає характеризуватися тією сталістю зв'язків, які протягом тисячоліть були основою її існування. Під час історичної трансформації розуміння сім'ї та її особистого самовизначення відбуваються зміни в самій сім'ї та її функції щодо суспільства.

Ключові слова: Сім'я, самовизначення сім'ї, суспільство, функції сім'ї, трансформаційний процес.

Вступ. Відмінною особливістю сучасного життя є зростання свободи життєдіяльності як малих і великих груп, так і окремих індивідів. Традиційні форми залежності свідомості і поведінки людини від історично сформованих норм і правил відходять у минуле. Сучасна людина прагне самостійно визначити способи реалізації своїх потреб та інтересів, вибираючи ту культуру, яка дозволяє йому повніше розкрити свою індивідуальність. Цей процес, що почався півтора століття тому, особливо актуалізується в сучасних умовах, якісно змінюючи не тільки політичне, економічне життя різних країн і народів, але й життєдіяльність такої малої спільності, як сім'я.

Сучасні вчені відзначають, що, з одного боку, сім'я, як доведено історією, є найбільш стійкою формою організації спільної життєдіяльності людей, що забезпечує на протязі тисячоліть відтворення людського роду. З іншого боку, ті глибокі перетворення, що відбуваються у світі в усіх сферах відтворення і розвитку людини призвели до істотної перебудови системи відносин сім'ї як з соціумом в цілому, так і тими суб'єктами, які складають цю малу спільність.

В останні десятиліття в розвинених країнах світу виникло гостре протиріччя між сталістю, традиційно властивими міжособистісним відносинам у родині, і тією перманентною мінливістю життя, яка визначає діяльність людини поза сім'єю. На сучасну сім'ю, мимоволі, переносяться високі темпи оновлення інформації, змісту знань, умінь, відносин, що виникають у людини з навколишнім світом. В результаті це призводить до того, що сім'я перестає характеризуватися тією стійкістю зв'язків, які протягом багатьох століть були основою її існування.

Сучасна сім'я йде від історично традиційного положення, коли суспільство через систему законодавства, церкви, системи освіти, громадської думки визначало способи створення сім'ї, форми її існування, виконання основних функцій. Сьогодні сім'я прагне самостійно регулювати сексуальні відносини, час їх юридичного оформлення, народження дітей, їх кількість, характер відносин між подружжям у побуті, вихованні підрастаючого покоління. Вона проявляє більше, ніж раніше, самостійності у вирішенні питань матеріального забезпечення сім'ї, трудового самовизначення своїх членів, розвитку сімейного бізнесу. Для неї характерний суперечливий процес переходу до самовизначення всіх форм сімейної життєдіяльності.

Процес зміни сім'ї, форм її організації, реалізації основних функцій відбувається в різних країнах під впливом тих соціально-економічних та соціокультурних факторів, які діють в конкретні історичні періоди. В Україні на процес перетворення сімей-

них відносин у ХХ столітті істотний вплив зробили зміна капіталізму соціалізмом і повернення до колишнього економічного устрою. Виник особливий симбіоз організації сімейного життя, яка затверджувалася комуністичною ідеологією, а потім жорсткими реаліями переходу до ринкової економіки.

Трансформація українського суспільства характеризується суперечливим твердженням не тільки політичних, економічних свобод, але й особливої свободи сім'ї в реалізації своїх основних функцій. Сім'я самостійно, в одних ситуаціях вимушено, а в інших добровільно, визначає час і кількість народження дітей, методи сімейного виховання, рівень одержуваної дітьми освіти, розподіл домашніх обов'язків між подружжям, форми спільної дозвільної діяльності, фактори, що впливають на збереження або розпад сім'ї.

Розшарування і поляризація суспільства (з одного боку, сім'ї жебраки, малозабезпечені, які перебувають за межею бідності, з іншого – сім'ї багаті, заможні), зростання числа розлучень, неповних сімей, загострення проблем соціального сирітства, бездоглядності та безпритульності неповнолітніх – це риси, що характеризують сучасне українське суспільство. У ньому загострюється протиріччя між потребою соціуму в необхідному для його самозбереження і розвитку кількості дітей і готовністю родини до їх народження, забезпечення і виховання.

Для багатьох українських сімей характерним є протиріччя між вимогами виконанням членами сім'ї своїх подружніх, батьківських, побутових обов'язків, правил спілкування з родичами і бажанням їх виконувати усіма членами малої групи. Зростає відособленість у організації життєдіяльності сім'ї, котрі керуються не тими нормами, які історично склалися, моральними або релігійними уявленнями, а власним баченням форм і способів забезпечення сімейного комфорту. Посилюється тенденція до організації сімейного життя на основі індивідуальних уявлень і бажань подружжя, батьків і дітей.

Аналіз досліджень та публікацій. Різні аспекти, які пов'язані з цією проблематикою, вивчалися як і класиками світової соціологічної думки, такими вченими як: М. Мід, М. Вебер, Ф. Енгельс, М. Ковалевський, О. Конт, К. Маркс, Т. Парсонс, П. Сорокін, Е. Дюркгейм, так і сучасниками А. Харчев, М. Мацковський, А. Антонов, В. Сисенко, Г. Бевз, Т. Журбицька, В. Князев, М. Лукашевич, Ф. Шандор, В. Ткачук, О. Беленок та інші.

Постановка завдання. Визначити, розглянути і проаналізувати основні проблеми які виникають в процесі самовизначення сім'ї в умовах трансформації українського суспільства.

Основна частина Сім'я і суспільство тісно пов'язане одне з одним є, майже, одне ціле. Сім'я для суспільства є активним елементом, тому, що кожен член сім'ї входить до різних соціальних об'єднань, до різних соціальних групи. Одночасно з своїм розвитком сім'я впливає на стосунки в суспільстві й на всі процеси соціального життя. Сім'я є соціальний феномен, котра в процесі свого історичного становлення пройшла складний шлях розвитку. В процесі становлення суспільства змінювались також типи й форми сім'ї, видозмінювались ролі чоловіка та дружини, методи виховання дітей тощо. Особливості історичного розвитку сім'ї призвели до руйнування колишніх форм взаємодії з соціумом і створенню нових на основі самовизначення при реалізації основних функцій. Як наслідок, виявляється сутність, зміст і основні причини, що викликали перехід сім'ї в розвинених країнах світу до самовизначення при вирішенні проблем створення шлюбного союзу, часу і кількості народження дітей, розподілу домашніх обов'язків, змісту і спрямованості виховання підростаючого покоління.

Для розуміння сутності та змісту процесів, що відбуваються в сучасній сім'ї, необхідно з'ясувати ті природні та соціокультурні чинники, які детермінували протягом величезного історичного періоду характер і спрямованість взаємодії сім'ї з різними соціальними групами, а також між самими членами цієї малої спільності. Це дозволить розкрити причини тих масштабних змін, що відбуваються в світі, які викликають перехід сім'ї до самовизначення при реалізації своїх функцій.

Можемо виділити три можливі форми взаємодії сім'ї з навколишнім світом. По-перше, така форма, коли становище сім'ї та її представників, норми і правила взаємодії між ними визначаються зовнішніми природними або соціокультурними факторами. Любе самовизначення, що вимагає свободи поведінки самої спільності та її членів фактично неможливо або вкрай обмежене через наявність диктату зовнішніх по відношенню до сім'ї факторів. По-друге, таке існування сім'ї, в якому спільні дії її членів визначаються волею, потребами одного з її представників. Решта членів спільності позбавлені самостійності у своїх вчинках не через тиск громадської думки, релігійних норм і правил, а в силу своєї залежності від глави сімейства. Також відсутнє будь-яке самовизначення сім'ї, як пов'язаного загальними інтересами об'єднання індивідів. По-третє, Оможлива поява такої спільності близьких людей, чий дії визначаються спільно виробленими її представниками орієнтаціями, установками на реалізацію спільних цілей і завдань досягнення бажаного благополуччя, що забезпечує її стійке існування і розвиток протягом тривалого часу. У цьому випадку, мабуть, слід говорити про самовизначення як особливої форми взаємодії сім'ї як з соціумом, так і з окремими членами цієї малої групи. Становлення такої сім'ї відбувається в результаті тривалого історичного розвитку суспільства.

Щоб зрозуміти сутність, спрямованість і зміст самовизначення сім'ї, необхідно з'ясувати історичні причини, що викликали її взаємодію з соціумом протягом багатьох століть на основі підпорядкування його вимогам до організації як відносин між подружжям, так і відносин діти – батьки. Виходячи з уявлень антропологів про розвиток сім'ї від групового шлюбу через парний до моногамії, виявляються ті природні та соціокультурні чинники, які детермінували її життєдіяльність. Груповий шлюб, формами якого є, по Л.Г. Моргану, кровноспоріднена і пулануальна сім'я, визначався в першу

чергу необхідністю продовження роду при високій смертності дітей, незалежно від здатності окремих чоловіків і жінок до дітородіння. Тому моногамний шлюб на ранніх етапах історії людства, швидше за все, був неможливий. При крайній обмеженості продуктами харчування, високої залежності від зовнішніх умов життя, нездатності окремого чоловіка захистити сім'ю від диких тварин і ворогів, такий шлюб не гарантував збереження людського роду. Вирішити ці завдання дозволяло колективне існування людей, так як у певній кількості жінок, які спілкувалися з різними чоловіками, народжувалися діти, які доживали до дорослого віку. Випадковість самого сексуального спілкування з різними чоловіками сприймалася жінками як нормальне явище, хоча і дуже схоже на те, що пізніше було названо проституцією. Відсутність любові до конкретної жінки при статевому контакті з нею також приймалося частиною чоловіків як цілком природне явище. У такій сім'ї не могло бути ніякого самовизначення в сексуальному спілкуванні, в термінах народження дітей, в наявності симпатій чи антипатій з боку і чоловіків і жінок.

Кровноспоріднена сім'я перебувала в повній залежності від такого головного природного фактору, як необхідність продовження роду шляхом свободи реалізації чоловіками сексуального інстинкту з здатними до дітородіння жінками.

Іншим природним фактором існування такої сім'ї була необхідність забезпечення життя тих її представників, які не могли з причини фізичної слабкості самостійно добувати собі їжу, захиститися від диких тварин чи ворожих груп (вагітні жінки, маленькі діти). Це завдання вирішували чоловіки всього роду, тому родина виступала як форма організації, поступово в ході історичного розвитку стає частиною такої спільності. При цьому в першу чергу природа, а не культура, визначала залежність жінок і дітей від представників сильної статі. Соціум потім лише узаконив їх залежне становище відповідними звичаями, традиціями, нормами і правилами.

Природна детермінація сім'ї доповнювалася в цей історичний період двома культурними факторами. Першим була необхідність спільної трудової діяльності, якою повинні були займатися всі здатні до роботи члени роду. Другим культурним фактором, що визначав функціонування сім'ї, була необхідність спеціального навчання, виховання дітей для того, щоб вони освоїли досягнення старших поколінь в перетворенні навколишнього світу, організації спільної діяльності людей.

У парному шлюбі детермінація відносин у родині на основі природних факторів була доповнена більш сильною системою соціокультурного примусу, принаймні, жінки і дітей. Чоловік примножив дану йому природою силу, необхідну для примусу жінки до сексуального спілкування, системою культурних норм і правил, що вимагають беззаперечного виконання його волі не тільки в інтимних зв'язках, а й у всіх формах повсякденної взаємодії в побуті та дозвіллі.

Природний примус жінки до сімейного життя було доповнено обов'язковими культурними приписами, які вимагають підпорядкування волі батьків, які обирають чоловіка, його самого при виконанні подружнього обов'язку, участі в домашній роботі, вихованні дітей під постійним контролем чоловіка. Чоловік добровільно підкорявся природній детермінації своєї сексуальної поведінки, але не обов'язково з власною дружиною. Їй же доводилося за законами природи народжувати дітей, нерідко вимушено, від нелюба, грубого чоловіка.

Після виникнення моногамної сім'ї церква і держава встановили постійний контроль за характером відносин між подружжям, батьками та дітьми, між сім'єю і соціумом. Говорити про самовизначення такої сім'ї було неможливо. Часто відсутня сама можливість вибору по любові шлюбного партнера, термінів народження дітей і їх кількості, бажаних видів сімейної діяльності, характеру спілкування з родичами, розлучення, якщо виникали постійні конфлікти. У повній залежності від встановлених соціумом порядків перебували не тільки подружжя, але й діти, які повинні були особливо шанувати батьків, беззаперечно виконувати їх волю, нерідко жити з ними разом до старості. Сім'я фактично була об'єктом по відношенню до соціуму як суб'єкту, визначає спрямованість і зміст усіх її основних функцій.

Нуклеарна сім'я створила таку ситуацію, коли соціум перестав нав'язувати певні норми, правила сімейного життя подружжю, батькам і дітям. Це стало можливим, по-перше, в результаті затвердження уявлень про те, що суспільство може зберегти себе при наданні сім'ям свободи організації відносин як з самими членами малої групи, так і з навколишнім світом в цілому. По-друге, сама сім'я досягла такого рівня самоорганізації, згуртованості, коли вона здатна самостійно вирішувати проблеми матеріального забезпечення, досягнення психологічного комфорту, формування умов для духовного саморозвитку її членів. Тоді з'являється можливість переходу сім'ї з об'єкта розвитку з боку соціуму в суб'єкт саморозвитку.

Самовизначення сім'ї в сучасних умовах обумовлено, по-перше, наростанням глобальних змін у суспільстві, які впливають на цю малу групу, спонукаючи самостійно приймати рішення, пов'язані з реалізацією її основних функцій, не сподіваючись на допомогу ззовні, щоб вижити в складних соціально-економічних і соціокультурних умовах і забезпечити комфортні умови повсякденного життя. По-друге, в сучасному світі вже не стільки соціум, скільки сама сім'я визначає джерела формування її бюджету, кількість дітей у сім'ї, вибір інститутів соціалізації особистості дитини. При цьому ні особистість, ні сім'я не можуть здійснювати будь-яке самовизначення без урахування тих умов, в яких вони знаходяться.

Самовизначення сім'ї, необхідно розглядати як особливу взаємодію існуючих в соціумі і прийнятих в сім'ї цінностей, що забезпечують як подальший розвиток сучасного суспільства, так і комфортне існування особистості, яке неможливе без наявності особливих відносин з тими людьми, які сприймаються як рідні.

Методологія виявлення сутності самовизначення сім'ї вимагає, по-перше, розуміння того, що дане явище виникло і стало затверджуватися в результаті досягнення людиною більш високого ступеня свободи по відношенню і до природи, і до соціуму. Тому слід трактувати самовизначення сім'ї, з одного боку, як частину загального процесу зростання свободи індивідів і соціальних груп в умовах сучасного розвитку людства та окремих культур, з іншого боку, як результат загального процесу гуманізації відносин між індивідами, малими та великими спільнотами у всіх сферах життєдіяльності сучасної людини. Ухвалення цінностей індивідуальних особливостей особистості, створення можливостей для її самореалізації повинні здійснюватися на рівні не тільки всього суспільства, а й малих груп. Сім'я є тією малою спільнотою, яка об'єднує в різних культурах переважно більшість дорослих і дітей.

По-друге, самовизначення сім'ї необхідно розглядати як перехід її зі стану переважно об'єкта впли-

ву зовнішніх сил, що вимагають підкорення законам природи, нормам культури, регулюючих протягом багатьох століть все повсякденне життя цієї спільноти, в становищі суб'єкта, самостійно вибирати найбільш ефективні варіанти вирішення конкретних проблемних ситуацій, котрі періодично виникають у процесі її функціонування та розвитку. Самовизначення сім'ї стає основним способом саморозвитку цієї малої спільноти в сучасному житті.

По-третє, самовизначення сім'ї необхідно трактувати як особливу систему свідомої взаємодії всіх її дієздатних членів у процесі обґрунтованого вибору реально можливих способів створення, збереження, розвитку союзу близьких людей або його перетворення в інші відносини під впливом різних зовнішніх і внутрішніх факторів. Індивіди спільно шукають способи конструювання тих відносин, які створюють прийнятні для малої групи та її членів форми спілкування при реалізації функцій сім'ї.

По-четверте, самовизначення необхідно розглядати як ефективний засіб виявлення та реалізації потенціалу кожного члена сім'ї по збереженню і зміцненню зв'язків близьких людей. Не тільки дорослі, а й діти, принаймні, з підліткового віку, можуть розкривати свої індивідуальні здібності, спрямовані на забезпечення турботи про родичів, створення комфортних умов спільного життя.

По-п'яте, самовизначення сім'ї веде до появи особливої сукупності норм і правил спілкування подружжя, батьків і дітей. Виникає культура малої групи, що об'єднує кілька індивідів, що сприймають себе як близьких людей, на основі компромісів, толерантного ставлення один до одного, спільного вирішення життєво важливих проблем. Тому кожна сім'я може створювати свою індивідуальну систему самовизначення на основі як загальних принципів, норм цього процесу, так і особливих, характерних тільки для цієї малої групи. Самовизначення сім'ї являє собою пошук реально можливих варіантів вирішення проблемних ситуацій.

Висновки. Самовизначення сім'ї являє собою спільну раціонально організовану діяльність дієздатних членів малої групи при виробленні спільних цілей життєдіяльності подружжя, батьків і дітей і обґрунтованих варіантів їх досягнення. Тому необхідно розглядати процес самоорганізації сім'ї як обов'язковий елемент системи її самовизначення. Потрібно виробити усіма членами сім'ї навички самоорганізації в побуті, домашньому та позасімейному спілкуванні, при профілактиці та вирішенні можливих конфліктних ситуацій.

Наступна характеристика самовизначення сім'ї полягає в тому, що воно дозволяє, по-перше, виявляти можливості кожного члена сім'ї, що забезпечують її стійке функціонування і розвиток, по-друге, формувати і використовувати потенціал спільної діяльності, спрямованої на підвищення рівня матеріального і духовного благополуччя сім'ї при зіткненні з різними труднощами, конфліктами, які супроводжують спільне життя близьких людей. Отже, потрібно як вивчення позитивних для сім'ї якостей її членів, так і придбання ними тих знань і вмінь, які потрібні для збереження і зміцнення відносин між членами сім'ї. Для цього необхідно спеціальне навчання особистості, яке здійснюється як в організованій формі, так і за допомогою самоосвіти. Останнє є обов'язковою умовою, оскільки ніхто, крім самої людини, не може навчити його погоджувати свої потреби з інтересами інших членів малої групи.

Самовизначення сім'ї передбачає розвиток навичок самовизначення кожного її представника по відношенню до прийняття або заперечення тих пе-

реживань, а також ціннісних орієнтацій, установок, якими керуються інші члени малої групи. Уміння знаходити консенсус, проявляти толерантність стають найважливішими якостями особистості, що забезпечують саму можливість самовизначення сім'ї при вирішенні проблемних ситуацій. Тому виникає необхідність спеціальної підготовки підростаючого покоління до сучасної сімейного життя на основі вироблення і реалізації тих знань, умінь, здібностей, які дозволяють зміцнювати і розвивати як відносини між подружжям, так і дитячо-батьківські стосунки.

Важливою особливістю самовизначення сім'ї є обґрунтований вибір тих цінностей, якими сім'я

керується при прийнятті рішень, спрямованих на забезпечення комфортного існування її членів. При цьому цінності конкретної сім'ї не обов'язково заперечують ті, які панують в соціумі. Мала група бере з них те, що максимально відповідає її уявленням про благополуччя, виробленим на основі життєвого досвіду, власного розуміння того, що найкращим чином підходить даній сім'ї. Збереження комфортної взаємодії в побуті, спілкуванні, дозвіллі близьких людей, створення умов для самореалізації кожного члена групи в сімейній та позасімейній діяльності є тими загальними орієнтирами, які забезпечують ефективно самовизначення сім'ї.

Список літератури:

1. Лаврінченко Н. В. Інститут сім'ї в умовах української реальності // Українське суспільство: десять років незалежності (соціологічний моніторинг та коментарі науковців) / За ред. В. М. Ворони, М. О. Шульга. – К., 2001. – С. 329-342.
2. Лукашевич М. П., Шандор Ф. Ф. Соціологія сім'ї / М. П. Лукашевич, Ф. Ф. – К.: Знання, 2013. – 223 с.

Шаповал І.Г.

Национальный авиационный университет

СЕМЬЯ В УСЛОВИЯХ ТРАНСФОРМАЦИИ УКРАИНСКОГО ОБЩЕСТВА И ЕЕ САМООПРЕДЕЛЕНИЕ

Аннотация

Семья в последние годы находится в состоянии трансформации которое привело к возникновению острых противоречий между упорядоченной, традиционно присущей межличностным отношениям в семье, и тем ритмом жизни, которое определяет деятельность человека вне семьи. На семью в данный момент исторического развития возлагаются большие надежды в плане процессов, возникающих у человека с окружающим миром, а как следствие это приводит к тому, что семья перестает характеризоваться тем постоянством связей, которые в течение тысячелетий были основой ее существования. Во время исторической трансформации понимания семьи и ее личного самоопределения происходят изменения в самой семье и ее функций в отношении общества.

Ключевые слова: Семья, самоопределения семьи, общество, функции семьи, трансформационный процесс.

Shapoval I.G.

National Aviation University

FAMILY IN CONDITIONS OF TRANSFORMATION OF UKRAINIAN SOCIETY AND SELF-DETERMINATION

Summary

Family in recent years in a state of transformation which led to sharp contradictions between ordered traditionally characteristic of interpersonal relationships in the family, and the rhythm of life that determines human activity outside the family. In the family at this time of historical development have great expectations in terms of the processes that occur in humans with the environment, and as a result this leads to the fact that the family is no longer characterized by constancy To the ties that for thousands of years have been the basis of existence. While understanding the historical transformation of the family and his personal self, changes in family and most of its functions to the society.

Keywords: family, family self, society, family functions, the transformation process.